

Слива Андрій Олександрович,
*аспірант кафедри філософії і соціальної антропології
імені професора І.П. Стогнія
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
orcid.org/0009-0004-9312-2441
andermrson@icloud.com*

КОНСОЛІДАЦІЯ І КОНФРОНТАЦІЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ ЗОВНІШНЬОЇ АГРЕСІЇ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено співвідношенню консолідації й конфронтації у суспільстві в умовах зовнішньої агресії, що прямо стосується сучасного українського суспільства. Сформульовано проблему впливу консолідації й конфронтації на ефективність соціального управління. Підкреслюється, що для ефективного соціального управління елементи конфронтації мають співіснувати із загальною тенденцією до консолідації. Зазначається, що під час зовнішньої агресії будь-які розбіжності й суперечки є вкрай небезпечними. Щоб уникнути загроз із боку елементів соціальної конфронтації та зберегти ефективність у прийнятті рішень, запропоновано додержуватися двох принципів. Йдеться про описані у статті принцип базових цінностей і стереотипів і принцип базових цілей і конкретних засобів.

Ключові слова: консолідація, конфронтація, суспільство, зовнішня агресія, базові цінності, стереотипи.

Slyva Andrii,
*Postgraduate Student at the Department of
Philosophy and Social Anthropology
named after Professor I.P. Stogniy
Hryhorii Skovoroda University of Pereiaslav
orcid.org/0009-0004-9312-2441
andermrson@icloud.com*

CONSOLIDATION AND CONFRONTATION IN UKRAINIAN SOCIETY IN THE CONTEXT OF EXTERNAL AGGRESSION: SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECT

The article is devoted to the relationship between consolidation and confrontation in society in the conditions of external aggression, which directly concerns modern Ukrainian society. Society is an organised community of people united by common activities, performance of socially significant functions, communication, lifestyle, norms and values, and attitudes towards other communities. A certain level of cohesion, i.e., social consolidation, is an absolute prerequisite for the existence of society. At the same time, society in its dynamic aspect is constantly in a state of dialectical unity of integration and disintegration trends, consolidation and confrontation. The existing ratio of the two is important for society under any circumstances, but this importance is growing, becoming decisive for the future fate of society during internal crises and external conflicts. This is exactly the state of modern Ukrainian society, whose strength has been tested by full-scale external aggression for three years now.

The problem of the influence of consolidation and confrontation on the effectiveness of social management is formulated. It is emphasized that for effective social management elements of confrontation must coexist with the general tendency towards consolidation. However, it is noted that during external aggression, any disagreements and disputes are extremely dangerous. In order to avoid threats from elements of social confrontation and to maintain efficiency in decision-making, it is suggested to adhere to two principles. It goes about the principle of basic values and stereotypes described in the article, as well as the principle of basic goals and specific means.

Key words: consolidation, confrontation, society, external aggression, basic values, stereotypes.

Постановка проблеми. Суспільство є організованою спільнотою людей, поєднаних спільною діяльністю, виконанням суспільно значущих функцій, комунікацією, способом життя, нормами і цінностями, ставленням до інших спільнот. Абсолютно необхідною передумовою існування суспільства є певний рівень його згуртованості, тобто соціальної консолідації. Разом із тим суспільство у його динамічному аспекті постійно перебуває у стані діалектичної єдності інтеграційних і дезінтеграційних тенденцій, консолідації та конфронтації. Найявне співвідношення того й іншого важливе для суспільства за будь-яких умов, проте ця важливість у край зростає, стає вирішальною для подальшої долі суспільства під час внутрішніх криз і зовнішніх конфліктів. Саме в такому стані опинилося сучасне українське суспільство, міцність якого вже третій рік піддається випробуванню повномасштабною зовнішньою агресією. Зрозуміло, що тема консолідації і конфронтації щодо сучасного українського суспільства є надзвичайно актуальною для її вивчення й теоретичного обговорення в рамках гуманітарних та соціальних наук.

Аналіз досліджень та публікацій. Протягом останніх десятиліть вітчизняні науковці постійно звертаються до цієї теми. У результаті слід відзначити, що в українському суспільствознавстві накопичено значний теоретичний матеріал. Варто, перш за все, згадати загальні роботи, які окреслили рамки і провідні аспекти консолідаційної проблематики, вони були опубліковані наприкінці 10-х років поточного століття. Йдеться про національну доповідь «Україна: шлях до консолідації суспільства», книгу О. Рафальського «Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір», колективну працю «Етнополітичні чинники консолідації сучасного українського суспільства». Окремі питання теми аналізувалися в численних статтях українських науковців. Зокрема, співвідношення консолідації і конфронтації обговорюється у статті С.І. Пирожкова та Н.В. Хамітова. Чинники консолідації аналізують О.Я. Красівський та О.Ю. Мороз, у тому числі в контексті євроінтеграційних прагнень України. Духовний компонент консолідації суспільства як наслідок державної культурної політики досліджують В.М. Купрійчук та Т.Д. Слюз. Із початком повномасштабної

агресії проти України акцент у дослідженнях дещо змінився, зрозуміло, що питання консолідації розглядаються в контексті того, що відбувається. Такий характер розгляду ще посилив актуальність проблеми, про що свідчать роботи останніх років. Виклики воєнного часу аналізуються в роботі Ю. Шайгородського. Співвідношення консолідації і суверенітету в умовах війни розглядає А.О. Рубан. Особливого значення набуває у сучасних умовах такий чинник консолідації, як державна мова, про що йдеться в роботі В. Кобрина. Роль медіа в консолідації українського суспільства розглядають Л.Я. Зайко, О.І. Андросович та І.В. Лиса. Зазначимо, що попри дослідженість багатьох аспектів теми вона потребує подальшого обговорення в загальнотеоретичному плані на рівні соціально-філософського аналізу. Зокрема, зміст і співвідношення консолідації та конфронтації, їх складні й суперечливі взаємозв'язки в суспільстві, яке зазнає зовнішньої агресії, є проблемою, котра варта концептуального обговорення.

Мета статті – виявити основні аспекти й тенденції співвідношення консолідації і конфронтації в українському суспільстві під час зовнішньої агресії, на основі чого обґрунтувати шляхи подолання суперечностей.

Виклад основного матеріалу. Для того щоб побудувати базу аналізу окресленої проблеми, треба уточнити концептуальний зміст понять суспільної консолідації і конфронтації. У тому числі треба деталізувати особливості протиставлення обох протилежностей. Поняття консолідації застосовується як до суспільства, так і до окремих індивідів. При цьому консолідація суспільства є основою консолідації окремих індивідів, є головним завданням соціальної організації і соціальної політики. Її значення важко переоцінити, адже вона є, за словами С.І. Пирожкова та Н.В. Хамітова, «рушійною силою» розвитку суспільства і його «виходу з будь-яких криз» (Пирожков, Хамітов, 2017, с. 43).

Поняття консолідації передається низкою синонімічних термінів, що передають окремі якісні аспекти консолідації, серед них дослідники виділяють такі, як «зміцнення», «згуртованість», спільний вибір «сукупності правил політичної гри», «взаємна згода» щодо певних домовленостей (Поліщук, 2020, с. 17). Зміст

консолідації як соціального явища складний, у ньому виокремлюються певні частини, боки, структурні елементи. Зокрема, треба розрізняти консолідацію як процес і як результат. У процесі консолідації виокремлюють визначення та ствердження норм і правил соціальної поведінки, зокрема процедур ухвалення спільних рішень, а також їх практичну реалізацію в діях і співпраці членів суспільства (Мороз, 2022, с. 73). До складності консолідації як суспільного явища додається наявність її різних видів, дослідниками розрізняється консолідація «політична; демократична; національна (загальнонаціональна); етнічна, міжетнічна, внутрішньоетнічна, міжнаціональна; соціальна; влади, еліти, громадськості; ціннісна, світоглядна, ідейна, духовна, моральна; територіальна, регіональна, глобальна; тимчасова, довгострокова, ситуативна (фрагментарна); походження згори, знизу; організована, стихійна, конструктивна, деструктивна, формальна, неформальна; авторитаризму; позитивна, негативна; пасивна, активна; політичних партій, громадських рухів» (Поліщук, 2020, с. 52).

Надзвичайно важливим для розуміння поняття консолідації і вироблення управлінських і політичних рішень щодо неї є урахування двох боків цього явища – об'єктивного і суб'єктивного. З одного боку, консолідація суспільства постає як низка об'єктивних процесів і чинників. До них зараховують такі, що позначають стан суспільства як результат його історичного розвитку, інакше кажучи, «історико-політичну та соціально-економічну структуру конкретного суспільства, актуальні проблеми розвитку» (Рубан, 2023, с. 43). Серед підструктур суспільства, які мають консолідаційне значення, окрім економічної та політичної, дослідники звертають увагу на систему освіти, підкреслюючи такі її необхідні риси, як «забезпечення принципів соціальної справедливості та соціальної солідарності у доступі до освіти, реальна участь громадськості у процесі прийняття рішень» (Красівський, Мороз, 2019, с. 31). Важливим чинником консолідації є також стан інформаційної підструктури суспільства, «медіа та політичний PR беруть активну участь у формуванні громадянської активності мас та громадської думки, консолідації суспільства» (Зайко, Андросович, 2023, с. 172).

До об'єктивних аспектів консолідації слід віднести і певні суб'єктивні стани та явища, які набувають характеру елементів суспільної свідомості, тобто стають чинниками загального соціального життя незалежними від бажань і уявлень окремих членів суспільства. Такими є, насамперед, визначені в суспільстві спільні цінності і цілі, які відіграють базову, вирішальну роль, «адже люди можуть відчувати справжню спорідненість і довіру лише на спільній ціннісній основі» (Пирожков, Хамітов, 2017, с. 45). Дослідники підкреслюють, що «ціннісний консенсус є ефективним і чи не єдиним шляхом консолідації нації, суспільства, держави» (Зайко, Андросович, 2023, с. 172). До об'єктивних чинників консолідації належать також інтереси громадян, зокрема економічні. В умовах ринкової економіки особливим завданням є «формування у країні спільного для більшості громадян соціально-економічного інтересу» (Красівський, Мороз, 2019, с. 30). Об'єднує громадян у суспільстві і певна політика влади, зокрема культурна, на що також акцентують увагу дослідники (Купрійчук, Слюз, 2021). Підкреслюється як консолідаційний чинник також статус української мови (Кобрин, 2023, с. 36).

З іншого боку, існують суб'єктивні аспекти консолідації суспільства. Вони не лише формуються у свідомості окремих людей, а й перебувають там, залежачи від внутрішніх станів і процесів, притаманних кожній особистості. Суб'єктивні аспекти можуть перетворюватися на об'єктивні, набуваючи статусу елементів суспільної свідомості (про що вже було сказано). Водночас об'єктивні чинники (такі як цінності, спільні рішення, загальноприйняті норми і правила, спільні ідеї, громадська думка) суб'єктивуються, стають фактами особистого внутрішнього світу й особистого життя. Таку суб'єктивізацію можна назвати «інтерпретацією примордіальних реальностей», маючи на увазі, що «мова, жива традиція, релігійні практики (тощо) являють собою фактори ідентичності лише в інтерпретованому вигляді, а не самі по собі» (Рафальський, 2018, с. 366). Насамперед, ідеться про усвідомлення людьми наявності у них спільних цінностей, «адже люди можуть відчувати справжню спорідненість і довіру лише на спільній ціннісній основі» (Пирожков, Богуцький, Лібанова, Майборода, 2017, с. 12).

До суб'єктивних консолідаційних аспектів дослідники зараховують «соціокультурні та психологічні особливості суспільної свідомості, суспільні настрої» (Рубан, 2023, с. 43), «актуальний для суспільства образ майбутнього» (Рафальський, 2018, с. 369), усвідомлення власної ідентичності – національної, громадянської, духовної, культурної, яка може виростати органічно або нав'язуватися згори (у тоталітарному суспільстві) (Пирожков, Богуцький, Лібанова, Майборода, 2017, с. 18). У цілому суб'єктивний бік консолідації суспільства можна охарактеризувати як притаманне більшості людей у суспільстві почуття єдності, готовність до єднання, почуття належності, готовність протидіяти роз'єднанню.

Консолідація як соціальний процес потребує не лише єдності у свідомості людей, а й спільних дій. Необхідними чинниками консолідації є ефективна взаємодія членів суспільства, спільна мета діяльності і наявність відповідних засобів (що часто стає вирішальною умовою соціальної згуртованості), здатність людей діяти (тобто наявність у них відповідних компетенцій), розподіл функцій, спрямованість на досягнення результату, ефективний контроль і виправлення помилок. «Згуртування громадян у виборі тих чи інших цілей та орієнтирів дій, у спільній діяльності» підкреслюється деякими з дослідників (Мороз, 2019, с. 77).

Протилежністю консолідації у суспільстві є соціальна конфронтація. Ці два поняття взаємопов'язані, адже вони стосуються одних і тих самих аспектів громадського життя, які лише змінюються у зворотних напрямках залежно від того, про яку тенденцію йдеться (про консолідацію чи конфронтацію). У найзагальнішому значенні конфронтацію можна визначити як відсутність єдності в суспільстві, як внутрішнє і зовнішнє роз'єднання людей, яке на рівні їх взаємодії (що є неминучою в суспільстві) постає як суперечки, розбрат, «зіткнення індивідів та соціальних груп на основі протилежних інтересів та цінностей» (Пирожков, Богуцький, Лібанова, Майборода, 2017, с. 14). Таке зіткнення набуває різноманітних форм – від плідних або безплідних дискусій і непорозуміння через переслідування власних інтересів, протистояння цінностей, відсутності позитивної взаємодії до боротьби і завдання шкоди, перешкоджання діяльності інших членів

суспільства. Глибинною основою конфронтації є суперечність у ціннісних орієнтаціях людей. Звідси постають негативні наслідки, на які звертають увагу дослідники, ціннісна суперечливість «дестабілізує систему, дезорієнтує суспільні прагнення, позбавляє основ життєве планування, його спрямованість» (Зайко, Андросович, 2023, с. 172). Ціннісне підґрунтя мають розбіжності у цілях, які «можуть, у крайніх випадках, ставити під загрозу й згоду щодо правил та норм» (Мороз, 2019, с. 77–78).

Як і у випадку з консолідацією, соціальна конфронтація має різні аспекти і види прояву. Розрізняють різновиди конфронтації за її суб'єктами, тобто тими, хто здійснює конфронтаційні відносини. Такими є протистояння на рівні індивідів, соціальних груп, країн та їх союзів. Зазначається, що «остання конфронтація є найбільш небезпечною, саме вона у ХХ ст. породжувала світові війни». Конфронтацію у суспільстві можна розрізняти також за етапами її розвитку, включаючи стан суспільних суперечностей, стан суспільного напруження та стан соціального конфлікту (Пирожков, Хамітов, 2017, с. 48).

Консолідація і конфронтація є не лише співвідносними поняттями, а й явищами, які одночасно характеризують процеси, що відбуваються в суспільстві. Як справедливо зазначають дослідники, «немає жодного суспільства, яке перебуває у стані абсолютної конфронтації або абсолютної консолідації» (Пирожков, Хамітов, 2017, с. 44). Суспільний розвиток завжди позначається співіснуванням двох протилежних тенденцій – консолідаційної та конфронтаційної. При цьому, як правило, одна тенденцій переважає, й ми можемо говорити про домінування консолідації або конфронтації у конкретному суспільстві в конкретний час.

За будь-яких обставин перевага консолідаційних процесів над конфронтаційними є позитивним для суспільства станом справ. Вона стабілізує суспільство й дає змогу йому стабільно розвиватися. Але в умовах зовнішньої агресії консолідація стає не просто бажаною, вона перетворюється на безальтернативну необхідність, на вирішальний чинник протистояння зовнішнім силам, бо інакше суспільство і держава приречені на поразку. Соціальний організм тут має бути єдиним цілим, демонструвати одноманітну реакцію різних частин суспільства.

Має відбуватися складання, а не розпорошення потенціалу суспільства, загальнозначущі рішення мають виконуватися безперешкодно. С.І. Пирожков описує такий стан у термінах *субординації та координації*: у кризових ситуаціях у суспільстві субординація «починає однозначно домінувати над координацією як вільним партнерством та співпрацею», що зумовлює «більшу згуртованість і мобілізованість у процесах подолання кризових ситуацій» (Пирожков, Хамітов, 2017, с. 45).

Треба зазначити, що українське суспільство продемонструвало таку природну реакцію на зовнішню агресію. За свідченням Ю. Шайгородського, із перших днів повномасштабної агресії була досягнута єдність українських політичних еліт, «одностайність в ухваленні рішень Верховною Радою України, доєднання до організації спротиву воєнній агресії політичної опозиції, спрямованість риторики влади та її конкретних дій на досягнення спільної й найважливішої мети, безумовно, сприяли суспільній консолідації» (Шайгородський, 2023, с. 57). З іншого боку, таку саму згуртованість виявило й громадянське суспільство, оскільки «попри певну суперечливість розвитку суспільно-політичних процесів протягом останніх десятиліть в Україні сформувалося дієве, а в умовах екзистенціальних загроз – здатне до мобілізації та єднання громадянське суспільство» (Шайгородський, 2023, с. 60).

Утім, досягнення максимальної єдності є лише передумовою успішної протидії зовнішній агресії. Необхідно, щоб суспільна єдність стала основою результативних, удалих і своєчасних дій суспільства та його підструктур (політичної, економічної, військової). Треба досягти стану, коли вибираються найефективніші рішення і дії з можливих за даних обставин. І тут однієї злагоди в суспільстві стає замало, ба більше, тут виявляється певна суперечність між консолідацією суспільства та ефективним соціальним управлінням. На це звертають увагу дослідники. Як зазначає С.І. Пирожков, «...нам завжди хочеться повністю подолати конфронтацію і утвердити абсолютну консолідацію, особливо у кризових станах розвитку суспільних систем. Проте таке бажання може бути доволі небезпечним» (Пирожков, Хамітов, 2017, с. 45). Абсолютна єдність членів суспільства може стати перешкодою на шляху

до прийняття ефективних рішень, адже такі рішення потребують вибору з кількох суперечливих альтернатив, їх зіставлення й критичної оцінки, обговорення й дискусій, зіткнення різних поглядів, чого немає за умови абсолютної єдності. Для прийняття виважених, цілком обґрунтованих рішень треба мати достовірну інформацію, а повна одностайність у думках та оцінках може також перешкоджати цьому. Можна зробити висновок, що цілковита консолідація підвищує ризик неефективної протидії зовнішній агресії.

Оптимальний режим соціального менеджменту передбачає певну розбіжність у поглядах суб'єктів соціальної дії. Суспільству необхідні плідні дискусії, необхідні варіативність дій, певна дисгармонійність у діях, яка уможливорює прийняття й здійснення рішень, котрі найбільше відповідають завданням суспільства у наявній ситуації. Значущість цього оптимального режиму управління лише підвищується в умовах критичного напруження суспільства під час зовнішньої агресії. Можна сказати, що для організації ефективного спротиву необхідна присутність усередині соціального організму поряд із провідною консолідаційною тенденцією певного елемента конфронтації.

Утім, з іншого боку, допустити певний елемент конфронтації у суспільстві, яке веде важку боротьбу за власне виживання, украй ризиковано. Дискусії і розбіжності несуть у собі завжди моменти неконтрольованості, буває важко зберегти потрібну міру виваженості й почуття межі у суперечках, яку переходити не можна. У ситуаціях, які часто виникають в умовах зовнішньої агресії, це може різко знижувати ефективність протидії. До того ж ворожі сили, безперечно, намагатимуться скористатися будь-якими конфронтаційними елементами в суспільстві, щодо якого здійснюється агресія, суперечки, а тим більше конфлікти утворюють слабкі місця в системі спротиву і тим самим грають на користь ворогів. Цілком очевидно, що допускати розбіжності в діях та ідеологічні суперечки надто небезпечно.

Сказане окреслює чи не найбільшу проблему, що виникає у процесі консолідації суспільства, яке піддається зовнішній агресії. Консолідація необхідна, але абсолютна консолідація заважає досягти успіху у боротьбі; елементи конфронтації підвищують ефективність дій, але можуть

мати катастрофічні наслідки. Із філософського погляду це типова антиномія: неможливо застосувати обидва принципи (повну консолідацію і допущення конфронтаційних елементів) разом, оскільки вони виключають одне одного; неможливо застосувати окремо те або інше (бо воно небезпечне для суспільства). Проблема розв'язується, якщо розмежовуються сфери переважної консолідації і сфери допущення елементів конфронтації (конкуренції) ідей і дій – отже, це проблема знаходження розумної межі консолідації і конфронтації.

У конкретному виразі розв'язання означеної проблеми – це справа мистецтва політичного управління, а не науки, потрібні управлінська інтуїція й політична мудрість для знаходження межі консолідації та елементів конкуренції, які слід допустити в суспільстві, що бореться з агресією. Ця межа може коливатися в різних умовах і за різних обставин, немає заздалегідь визначених рішень, ідеальний стан лише досягається в процесі практичного життя. Водночас припустимо й бажано визначити кілька загальних принципів, що їх треба дотримуватися у пошуках ефективної консолідації суспільства в умовах протидії зовнішньої агресії. Прийняття й дотримання таких принципів є завданням, насамперед, політичної еліти, адже, як справедливо зазначається, «національна консолідація – це стан суспільства, що не може виникнути спонтанно, а є результатом дії певних чинників, серед них усе більшу роль відіграють свідомі та організовані зусилля політичних акторів, особливо політичних еліт» (Рубан, 2023, с. 44).

Система означених принципів може бути більш або менш деталізованою, але вирішальне значення в ній мають, думається, два положення. Перше з них можна назвати *принципом базових цінностей і стереотипів*. Його сутність полягає у тому, що у практиці суспільства, яке бореться з агресією, мають бути виділені цінності та ідеологічні стереотипи, щодо яких дискусії неприпустимі. Це мають бути абсолютно необхідні для виживання суспільства цінності та ідеї. Треба обмежитися їх мінімумом, який незаперечно приймається всім суспільством без винятку і не викликає суперечок. Йдеться лише про ті цінності та ідеї, які життєво важливі для того, щоб суспільство продовжило існувати як особлива спільнота. Не можна надто

розширювати їх обсяг, додавати ті, що відповідають приватним або груповим інтересам.

Щодо всіх інших поглядів, ідей, цінностей встановлюється, що вони допускають розбіжності й обговорення. Тут також можливо і бажано досягати консенсусу, але це має бути результатом обговорення і дискусій. Не можна визначати заздалегідь, яка угода буде прийнята суспільством або його структурними частинами, результат може змінюватися залежно від поточної ситуації. У цій сфері суспільної свідомості стан наявності різних, суперечливих думок має бути визнаний нормальним, він не перешкоджає консолідації суспільства. І, безумовно, має бути вироблена культура толерантності – єдності у різноманітності.

Інше принципове положення можна назвати *принципом базових цілей і конкретних засобів*. Він стосується гармонізації дій суспільства в умовах зовнішньої агресії. Аналогічно попередньому принципу тут має бути виділена і зафіксована група вищих цілей суспільної діяльності. Щодо них дискусії неприпустимі, усі члени суспільства мають бути готові їх досягати; рішення, що прямо впливають із цих цілей, мають виконуватися незаперечно і сумлінно. Але це має бути максимально обмежений, мінімальний набір зрозумілих і прийнятних для кожного члена суспільства цілей; він не повинен виходити за межі абсолютно очевидних і природних завдань збереження соціальної спільноти як такої, не повинен включати завдання двозначні, незрозумілі всім і кожному, ті, що відповідають інтересам або ідеологічним уподобанням частини (хай навіть значної) суспільства.

Засоби, які прямо пов'язані з базовими цілями й очевидно необхідні, мають здійснюватися, як уже було сказано, неухильно і точно (тут політичне, адміністративне, військове керівництво країни знайде підтримку у суспільства). Інші засоби, які не так очевидно пов'язані з досягненням базових цілей, мають становити поле пошуків найбільш ефективних дій. Тут потрібні дискусії, обговорення, вироблення рішень прийнятних для всіх або переважної більшості членів суспільства. Можливі різні варіанти дій, випробування, зіставлення, виявлення більш або менш удалих спроб, що зрозуміло. На цьому підґрунті має вироблятися культура взаєморозуміння і підтримки,

толерантного корегування дій, які не всіма приймаються як найкращі, але спрямовані на спільне благо.

Висновки. Консолідація суспільства є необхідною передумовою його стабільного існування й розвитку. Особливо підвищується її роль в умовах зовнішньої агресії, що робить проблеми консолідації вкрай актуальними для сучасного українського суспільства. Одна з головних проблем виникає через діалектичний зв'язок тенденцій до консолідації та конфронтації у суспільстві. Виявляється,

що для ефективного соціального управління елементи конфронтації мають співіснувати із загальною тенденцією до консолідації. Утім, під час зовнішньої агресії будь-які розбіжності й суперечки є вкрай небезпечними. Щоб уникнути загроз із боку елементів соціальної конфронтації та зберегти ефективність у прийнятті рішень, треба додержуватися двох принципів. Йдеться про описані у статті принцип базових цінностей і стереотипів, а також принцип базових цілей і конкретних засобів.

Список використаних джерел:

1. Зайко, Л.Я., Андросович, О.І., Лиса, І.В. (2023). Роль медіа та політичного PR у консолідації українського суспільства. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Журналістика»*. Т. 34 (73). № 2. Ч. 2. С. 169–173.
2. Кобрин, В. (2023). Державна мова як чинник (форма) консолідації української нації: історичні парадокси та новітні тенденції. *Український часопис конституційного права*. № 2. С. 26–38.
3. Купрійчук, В.М., Слюз, Т.Д. (2021). Вплив державної культурної політики на духовну консолідацію українського суспільства в умовах децентралізації. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 5. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=2069>
4. Красівський, О.Я., Мороз, О.Ю. (2019). Чинники консолідації українського суспільства на сучасному етапі його розвитку: ціннісно-культурний, політичний та соціально-економічний виміри. *Ефективність державного управління*. Вип. 3(60). Ч. 1. С. 24–39.
5. Мороз, О.Ю. (2019). Проблема консолідації суспільства в контексті євроінтеграційних прагнень України: основні виклики. *Ефективність державного управління*. Вип. 2 (59). Ч. 1. С. 69–84.
6. Пирожков, С.І., Хамітов, Н.В. (2017). Українське суспільство на шляху консолідації. *Вісник Національної академії наук України*. № 11. С. 43–52.
7. Поліщук, Ю. (2020). Концептуалізація дискурсу суспільної консолідації у сучасних наукових дослідженнях. *Етнополітичні чинники консолідації сучасного українського суспільства* / ред. кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, М. Рябчук. Київ: ППІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 336 с.
8. Рафальський, О.О. (2018). Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 400 с.
9. Рубан, А.О. (2023). Консолідація українського суспільства як вагомий чинник зміцнення державного суверенітету в умовах російсько-української війни. *Актуальні проблеми політики*. Вип. 71. С. 42–48.
10. Пирожков, С.І., Богуцький, Ю.П., Лібанова, Е.М., Майборода, О.М. (2017). Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ: НАН України. 336 с.
11. Шайгородський, Ю. (2023). Суспільна консолідація: виклики воєнного часу. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін*. Вип. 34. С. 55–63.

References:

1. Zaiko, L.Ya., Androsovyeh, O.I., Lysa, I.V. (2023). Rol media ta politychnoho PR u konsolidatsii ukrainskoho suspilstva. [The role of media and political PR in the consolidation of Ukrainian society]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriiia Filolohiia. Zhurnalistyka.. Tom 34 (73). № 2. Chastyna 2. S. 169–173.*
2. Kobryn, V. (2023). Derzhavna mova yak chynnyk (forma) konsolidatsii ukrainskoi natsii: istorychni paradoksy ta novitni tendentsii. [The state language as a factor (form) of the consolidation of the Ukrainian nation: historical paradoxes and recent trends]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*. № 2. S. 26–38.
3. Kupriichuk, V.M., Sliuz, T.D. (2021). Vplyv derzhavnoi kulturnoi polityky na dukhovnu konsolidatsiiu ukrainskoho suspilstva v umovakh detsentralizatsii. [The influence of state cultural policy on the spiritual consolidation of Ukrainian

society in conditions of decentralization]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. № 5. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2069>

4. Krasivskiy, O.Ya., Moroz, O.Yu. (2019). Chynnyky konsolidatsii ukrainskoho suspilstva na suchasnomu etapi yoho rozvytku: tsinnisno-kulturnyi, politychnyi ta sotsialno-ekonomichnyi vymiry. [Consolidation factors of Ukrainian society at the current stage of its development: value-cultural, political and socio-economic dimensions]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. pr.* Vyp. 3(60): u 2 ch. Ch. 1. Lviv: LRIDU NADU. S. 24–39.

5. Moroz, O.Yu. (2019). Problema konsolidatsii suspilstva v konteksti yevrointehratsiinykh prahnen Ukrainy: osnovni vyklyky. [The problem of societal consolidation in the context of Ukraine's European integration aspirations: the main challenges]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*. VYP. 2 (59). Ch. 1. S. 69–84.

6. Pyrozhkov, S.I., Khamitov, N.V. (2017). Ukrainske suspilstvo na shliakhu konsolidatsii. [Conceptualization of the discourse of social consolidation in modern scientific research]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. № 11. S. 43–52.

7. Polishchuk, Yu. (2020). Kontseptualizatsiia dyskursu suspilnoi konsolidatsii u suchasnykh naukovykh doslidzhenniakh. [Conceptualization of the discourse of social consolidation in modern scientific research]. *Etnopolitychni chynnyky konsolidatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva* / red. kol. O. Rafalskyi (holova), V. Voinalovych, M. Riabchuk. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 336 s.

8. Rafalskyi, O.O. (2018). Konsolidatsiia ukrainskoho suspilstva: etnopolitychnyi vymir. [Consolidation of Ukrainian society: ethnopolitical dimension]. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. 400 s.

9. Ruban, A.O. (2023). Konsolidatsiia ukrainskoho suspilstva yak vahomyi chynnyk zmitsnennia derzhavnoho suverenitetu v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Consolidation of Ukrainian society as a significant factor in strengthening state sovereignty in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. *Aktualni problemy polityky. Zbirnyk naukovykh prats*. Vypusk 71. Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». S. 42–48.

10. Pyrozhkov, S.I., Bohutskiy, Yu.P., Libanova, E.M., Maiboroda, O.M. (2017). Ukraina: shliakh do konsolidatsii suspilstva: natsionalna dopovid. [Ukraine: the path to the consolidation of society: a national report]. Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. Kyiv: NAN Ukrainy. 336 s.

11. Shaihorodskiy, Yu. (2023). Suspilna konsolidatsiia: vyklyky voiennoho chasu [Social consolidation: challenges of wartime]. *Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova*. Serii 22: Politychni nauky ta metodyky vykladannia sotsialno-politychnykh dystyplin: zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: Vyd-vo UDU imeni Mykhaila Drahomanova. Vyp. 34. S. 55–63.